Historisk er erindringsbøger skrevet af stofbrugere et forsøg på at få samfundet til at forstå, hvem stofbrugere er

Mennesker, der bruger stoffer, opfattes ofte som moralsk tvivlsomme karakterer. Der har dog gennem tiden været stofbrugere, der ved at skrive deres erindringer har forsøgt at ændre dette. Erindringsbøgerne kan læses som en måde at forklare sig selv på for det omgivende samfund og forsone egne erfaringer med samfundets normer.

AF JONAS DEMANT

Jonas Demant er sociolog og ph.d.-studerende ved Det sundhedsvidenskabelige Fakultet, Københavns Universitet

Historisk set er mennesker, der bruger stoffer, blevet betragtet som personer uden moral eller selvdisciplin, som afviger fra samfundets normer. På mange måder er det stadig sådan. Op gennem litteraturhistorien har forfattere med stofbrug forsøgt at gøre op med den opfattelse. Erindringsbøger – også kaldet memoirer – skrevet af stofbrugere er en genre, der har eksisteret i 200 år. Genren er en bagdør til en virkelighed, der som regel ellers kun beskrives udefra, fx i myndigheders rapporter om rusmidler som et problem, der skal håndteres; eller i film og serier, hvor "narkomanen" som regel er en trist stereotyp. Stofbrugeres erindringsbøger kan ses som et forsøg på at beskrive og nuancere billedet af, hvem en stofbruger er.

En engelsk opiumspisers bekendelser

Den engelske forfatter Thomas De Quincey (1785-1859) er ikke den første til at spørge, hvordan et stofbrug opstår, men han er den første til at svare på spørgsmålet i form af en memoirer om stofbrug. I 'En Engelsk Opiumspisers bekendelser' fra 1821 spørger han: *"Hvordan gik det til, at et fornuftigt menneske gjorde sig til genstand for sådan et elendighedens åg, frivilligt underkastede sig sådan et fangenskab (…)?"* (1).

Selvom bogen er skrevet for 200 år siden, giver Thomas De Quincey nogle ganske nutidige svar på det spørgsmål. Han præsenterer groft sagt to forklaringsmodeller.

Den første kender vi også som forklaring på de indledende bølger af overdosiskrisen i USA, nemlig at smertepatienter får udskrevet opioider på recept, men udvikler et afhængighedsforhold til præparatet. De Quincey forklarer med ærgrelse, hvordan han af sin omgangskreds har måttet "*tåle at blive set ned på, fordi det rygtedes …*", at hans brug af opium "*alene skyldtes et ønske om kunstigt at frembringe en tilstand af ophidset nydelse.*" (2). Men ifølge Thomas De Quincey er det ikke nydelse, men gigtsmerter, som i første omgang motiverede ham til at tage opium. Men allerede første gang, han indtager stoffet, opdager han, at det også har andre og mere stimulerende egenskaber:

"Åh, himmel! Hvilket omslag, hvilken omvæltning i mit inderste mørke! Hvilken verdensbrand i mig! At mine smerter var forsvundet, var nu helt underordnet." (3).

Thomas De Quincey bekender, at han i lange perioder også har taget opium for nydelsens skyld. Han er derfor fanget i det dobbeltblik, som hjemsøger stofbrugeren. **På den ene side ses en nydelsessyg person, der driver hensynsløst rundt i tilværelsen i jagten på rusen. På den anden side ses han som en værdigt trængende patient, der selvmedicinerer fysiske eller psykiske smerter.** Det er en dobbelthed, der sidenhen er institutionaliseret i samfundets forsøg på at håndtere stofafhængighed både ved hjælp af straffeapparatet og social-og sundhedssystemerne.

Den anden forklaringsmodel, Thomas De Quincey præsenterer, er, at opiumsrusen løser et problem ved individets plads i moderniteten. Industrialiseringen af Storbritannien havde på Thomas De Quinceys tid ændret den sociale orden og gjort samfundet til en labyrint uden centrum. Opium tilbyder en pause fra det accelererende samfund. Her foregriber han et forhold, som senere optager sociologiens grundlæggere: Samfundets komplekse organisering har gjort tilværelsen så uforudsigelig, at menneskene oplever tab af mening og social orden.

Et andet særligt element ved Thomas De Quinceys erindringsbog er beskrivelsen af opiumsrusen. For ham var opiumsrusen en ophøjet tilstand, der modsat alkohol ikke sløver bevidstheden, men udvider den. Han var desuden et barn af den engelske romantik, og beskrivelserne af rusen er derfor meget ornamenterede. I halvvågne opiumsdrømme trækkes han gennem et hurlumhejhus af orientalske scener, der stabler sig op i montageagtige forløb:

"Aber, parakitter og kakaduer gloede på mig, skreg, viste tænder, skræppede af mig. Jeg løb ind i pagoder og sad fanget i århundreder i tårnet eller i hemmelige rum (…) Jeg blev begravet i tusind år i stenkister med mumier og sfinkser, i trange kamre i evige pyramiders inderste." (4).

Junky

Thomas De Quinceys beskrivelse af rusen er interessant at sammenligne med den amerikanske William S. Burroughs (1914 – 1997) beskrivelse af samme ca. 120 år senere i bogen 'Junky':

"*Morfin rammer først bagsiden af benene, dernæst nakken. En bølge af slappelse breder sig og løsner musklerne fra knoglerne (…) En række billeder passerede forbi, som når man ser en*

film: En mægtig, neonoplyst cocktailbar, som blev større og større indtil gader, trafik og fodgængere blev omfattet af den, en servitrice, som bar et kranium på en bakke." (5).

Måske fordi Williams S. Burroughs havde læst Thomas De Quincey, går de ængstelige drømme igen i beskrivelsen af rusen. Begge var desuden enige om opioiders destruktive egenskaber, men William S. Burroughs anså ikke opioider som en kilde til inspiration eller bevidsthedsudvidende. Et sted ser han bl.a. tilbage på et års brug af heroin og hævder, at han kun kan huske de første injektioner, og derefter bliver rusen nærmest todimensionel.

Det er en ærgerlig tendens, at memoirer om stofbrug tit skrives af mennesker fra en privilegeret klasse. Det vil sige mennesker, som, uanset at de oplever betydelig modgang i forbindelse med deres stofbrug, kommer fra en anden baggrund end de fleste udsatte stofbrugere. Som fortællere er forfatterne lidt turister i stofbrugermiljøerne og aflægger en slags 'feltrapport' derfra, frem for at beskrive miljøerne indefra på deres egne betingelser. Det er 'Junky', der for alvor introducerer det element af reportage. Bagerst er bogen således forsynet med en parlør med *junk lingo*, som skal hjælpe læseren ind i de fremmede miljøer.

Det er en svaghed ved mange af stofbrugeres erindringsbøger, at fortællerens blik rettes mod de fremmedgørende aspekter ved stofbrugermiljøerne, fremfor det almene. For Williams S. Burroughs ender det i en dehumanisering af stofbrugeren, som han beskriver som en anden race eller en plante. Hans forståelse af stofafhængighed begrænses af en blindhed for almindelige sociale årsagssammenhænge. Han giver således en meget sparsom forklaring på, hvad der disponerer en person for stofafhængighed:

"Man bliver narkoman, fordi man ikke har stærke motivationer i nogen anden retning. Junk vinder på grund af denne mangel. Jeg prøvede det selv af nysgerrighed. Man beslutter sig ikke for at være narkoman. En morgen vågner man bare op og er syg, og så er man narkoman." (6).

Williams S. Burroughs skelner her ikke mellem fysisk og psykisk afhængighed. Det er en vigtig skelnen, fordi mens alle kan blive fysisk afhængige af opioider, så ved vi i dag, at langt de fleste, der eksponeres, ikke udvikler et tvangsmæssigt forhold til stofferne. (7).

Anna og blodet, Tove og giften

Den britiske forfatter Anna Kavan (1901-1968) beskriver denne skelnen. I bogen Julia and the bazooka viser hun, hvordan behandling for den fysiske afhængighed alene ikke behandler den egentlige tilstand. I en stofbehandling er hun trappet ud af heroinen og udskrives derfor, men hun når ikke langt ned ad gaden, før verden bogstaveligt talt "ramler" ind i hendes krop:

"*Jeg forvandles til en fontæne, der sprøjter blod ud som en hval, alle glider og skrider, vader i blod. Det stiger op over deres ankler. Op over deres knæ. Ned ad gaderne begynder børn at skrige, slikker blod af hagen og smager det på tungen, lige før de drukner. De voksne kan ikke redde dem, de drukner også. Fint! Pragtfuld! Lad dem alle drukne, de har gjort deres bedste for at ødelægge mig.* (8).

Fortælleren vågner fra den blodige vision, en knugende realisme sætter ind, himlen er grå, og virkeligheden som stoffri præsenterer sig som et bur:

"*Hvorfor troede jeg, at jeg var fri? Sandheden er, at jeg ikke kunne være mere fanget.*" (9).

Anna Kavan vender den almindelige opfattelse på hovedet. Friheden fra stoffet bliver til ufrihed og selvdestruktion, mens stoffet præsenterer sig som frihed fra et klaustrofobisk samfund.

Historisk har få kvinder skrevet om deres erfaringer med stofafhængighed. Tove Ditlevsens (1917-1976) 'Gift' er i den forstand et unikt værk og vidnesbyrd. I bogen skriver hun bl.a. om sit ægteskab med lægen Carl Ryberg. Titlen skal som bekendt læses i den dobbelte betydning af ægteskab og giftstof, og på den måde siger Tove Ditlevsen, at stofafhængighed er uløseligt forbundet med vores relationer og stilling i samfundet. I Tove Ditlevsens tilfælde er det kvindens stilling i ægteskabet og seksuallivet. Helt konkret er det den på det tidspunkt ulovlige abort, som i forbindelse med en ufrivillig graviditet tvinger Ditlevsen til at opsøge Carl Ryberg, som udfører en abort på Ditlevsen og giver hende morfinpræparatet Petidin:

" … efterhånden som væsken sprøjtes ind i min arm, breder der sig en aldrig før oplevet salighed gennem hele min krop. Rummet udvider sig til en strålende sal, og jeg føler mig helt slap, doven og lykkelig (...) Lad mig være alene, hører jeg mig selv sige." (10).

Ligesom Anna Kavan peger Ditlevsen med den sidste bemærkning på det problem, som stoffet løser, nemlig kravene fra samfundet og relationer i det hele taget.

Stofbrugerens hjerne og nye memoirer

De seneste årtier har forståelsen af stofafhængighed været præget af en neurologisk forståelse af stofafhængighed. Navnlig i USA har dette haft stor indflydelse på organiseringen af stofbehandling og rusmiddelforskning, men også på de erindringsbøger, der skrives. Den bedste bog, der er skrevet inden for dette paradigme, er 'White Out: The secret life of heroin' af den amerikanske forfatter Michael Clune (11). Ifølge ham skyldes stofafhængigheden ikke en egenskab ved stoffet selv, men snarere den afhængiges særlige måde at opleve tid og erindring på. Ifølge Michael Clune bevares mindet om det første møde med rusen i den afhængiges bevidsthed og muliggør afhængighedsforholdet. Han kalder derfor stofafhængighed for en hukommelsessygdom.

I den stofafhængiges bevidsthed fremstår det foretrukne stof altid som nyt. Modsat alt andet i tilværelsen slider gentagelsen ikke på, hvordan stoffet som fænomen fremtræder i bevidstheden. Michael Clune bruger popmusikken til at forklare denne dynamik. Det er en almindelig erfaring, at popsange mister deres appel og glider i baggrunden, jo oftere man hører dem. Den stofafhængiges forhold til stoffet er anderledes. Og det er på trods af, at stofbrugeren opbygger tolerance for stoffet, på trods af negative konsekvenser. Hukommelsessygdommen viser sig ved, at aktuelle erfaringer af stofbruget altid fortrænges til fordel for den første rus. 'White Out' er en litterær fremstilling af den neurologiske forståelse af stofafhængighed som en slags kortslutning i hjernen.

De senere år er erindringsbøger om stofbrug i stigende grad blevet blandet op med faglitteratur. Formentlig pga. overdosiskrisen i USA kalder spørgsmålet om, hvad stofafhængighed er, og hvem der rammes af det, på mere almene svar. Et eksempel er den amerikanske forfatter Maia Szalavits (f. 1964), som i bogen 'Unbroken Brain' (12), strukturerer sin egen historie efter de 11 kriterier for stofafhængighed i DSM-5, den amerikanske diagnosemanual for psykiske lidelser. Samtidig udfolder hun en imponerende teori om afhængighed som en "spektrumlidelse" i stil med autisme.

Både Thomas De Quincey, Williams S. Burroughs og Tove Ditlevsens bøger blev modtaget med forargelse, men blev ikke desto mindre læst af mange. Man kan sige, at bøgerne har haft den funktion, at de på én gang har givet middelklassen et pirrende indblik i grænseoverskridelse og hæmningstab, som ellers ikke er dem forundt, men samtidig bekræftet samme middelklasses livsformer ved at beskrive, hvad den i hvert fald ikke er. Sådan er det ikke med Maia Szalavits' bog. Den kan læses som et oplysningsarbejde, der afmystificerer stofafhængighed og ophæver modsætningsforholdet mellem stofbrugere og majoritetssamfundet.

Referencer:

(1) De Quincey, T. En engelsk opiumbrugers bekendelser Forlaget Klim, (2010) s. 12

(2) De Quincey, T. En engelsk opiumbrugers bekendelser Forlaget Klim, (2010) s. 14

(3) De Quincey, T. En engelsk opiumbrugers bekendelser Forlaget Klim, (2010) s. 48

(4) De Quincey, T. En engelsk opiumbrugers bekendelser Forlaget Klim, (2010) s. 84

(5) Burroughs, W. Junkie og uddrag af Yage Brevene (1966) Stig Vendelkærs Forlag s. 16

(6) Burroughs, W. Junkie og uddrag af Yage Brevene (1966) Stig Vendelkærs Forlag s. 9

(7) Fisher, C.E. The Urge: Our History of Addiction (2021) Penguin Press

(8) Kavan, A. Julia and the bazooka (1970) Peter Owen Publishers s. 15-16

(9) Kavan, A. Julia and the bazooka Peter Owen Publishers s. 16

(10) Ditlevsen, T. Gift (1971) Gyldendal s. 83-84

(11) Clune, M. White Out: The secret life of heroin (2013) Hazelden

(12) Szalavits, M. Unbroken Brain (2014) Picador

Jonas Demant forsker til dagligt i screening for hepatitis blandt socialt udsatte mennesker. Han er desuden bestyrelsesmedlem i Brugernes Akademi - en forening der arbejder for stofbrugeres rettigheder i Danmark.

Denne artikel er ikke baseret på Jonas' forskning, men udspringer fra en faglig og personlig interesse i litteratur- og rusmiddelhistorie.